

INDIVIDUÁLNÍ PŘÍSTUP JAKO PODMÍNKA KVALITY ŽIVOTA ŽÁKŮ

Vladimír SMÉKAL

Souhrn:

Individuální přístup je opomíjený pedagogický princip, který je zakotvený v teorii poznání osobnosti člověka. Předložené teze podávají přehled současných problémů, s nimiž je konfrontován každý, komu záleží na tom, aby škola podporovala rozvoj individuality každého žáka, aby byla prostředím přitažlivým pro učitele a vychovatele a tak, aby podporovala životní pohodu a kvalitu osobnosti žáků i pedagogických pracovníků.

Klíčová slova: *individuální přístup, osobnost žáka, kvalita života, osobní pohoda, výchovné a didaktické postupy, zdravá škola, poznání osobnosti, individualizující a nivelizující přístup*

Životní styl – kvalita života – problémové chování

Repertoár chování učitele, kognitivní a akční styly, přenosy – to jsou faktory, které limitují spektrum možné individualizace přístupů učitele k žákům

Úvod

Učitelé, kteří působili ve školství v době totality, si jistě vybaví, jak byli vyzýváni k uplatňování individuálního přístupu v pedagogické činnosti, aniž by jasně řeklo, co to prakticky znamená. V následujícím textu si objasníme bez ideologických frází základní psychologický předpoklad individuálního přístupu a poukážeme na jeho možné přínosy pro pozitivní klima třídy a školy.

Snad nejjednodušší přiblížení k významu individuálního přístupu je parafráze výroku amerického psychologa Murraye a jeho kolegy sociálního antropologa Kluckhohna, kteří konstatují, že každý člověk je v něčem stejný jako ostatní, v něčem podobný některým a v něčem jiný než ostatní. Je zde lapidárně vyjádřeno, že antropologické univerzálie, musíme akceptovat jako danost, a mezi charakteristikami, které se podílejí na existenci typologických kategorií musíme podporovat rozvoj těch, které jsou základem sociálně konstruktivního chování a výkonů a oslabovat ty, které vedou lidi do rizikového chování a destruktivní činnosti. To, co je na žácích jedinečné, bychom měli v rámci výchovné činnosti rovněž posilovat, jde-li o charakteristiky prosociálně a občansky kladné, a oslabovat ty, které jsou zdrojem duševních či zdravotních poruch nebo delikventních činů.

Priznejme si, že většinou preferujeme způsobilé a poslušné žáky a že v nás vyvolávají napětí ti, kteří nějak vybočují. Bohužel, nám mnohdy vadí i pozitivní originality; vnímáme je jako jedince, kteří nás zdržují v plnění výukových programů nebo vyžadují, neboť ke své seberealizaci potřebují náročnější a tedy individualizované úkoly a programy. Takové předpoklady nám ovšem brání v odhodlání volit individuální přístup. Mnohdy i ve vyučování dětí se speciálními potřebami se snažíme

obejít bez individuálního přístupu a chápeme žáky jako homogenní skupinu.

Negativní postoje k individuálnímu přístupu jsou spojeny s předsudky, že to stejně k ničemu není, že nás to jen více zatěžuje a nutí promýšlet postupy, které nás pak zdržují od plnění stanovených výukových cílů. Z rozhovorů s učiteli, kteří si individuální přístup osvojili a oblíbili, jednoznačně vyplývá, že takoví učitelé jsou mnohem spokojenější a více identifikovaní se svým povoláním, protože pozitivní výsledky individuálního přístupu vyváží vynaloženou práci navíc prožitkem smysluplnosti a radostí z výsledků.

Dvojí způsob řešení problémů lidí a důsledky pro pedagogiku

V právní vědě se již od starověku díky Aristotelově dílu *Politika* vyskytuje dvojí pojetí spravedlnosti: nivelizující, vyrovnávací proti individualizující. Toto rozlišení se naprosto hodí i na rozlišení pedagogického postoje odmítajícího a respektujícího individuální přístup k druhým. Nivelizující, která je označovaná jako směnná (aritmetická, komutativní), odhlíží od rozdílů a usiluje o ekvivalenci; individualizující spravedlnost Aristoteles charakterizuje jako podílnou (geometrickou, distributivní); vyznačuje se tím, že přiděluje nestejným různě (máš větší majetek, plat' větší daně, měj více občanských práv). Lapidárně řečeno, jde o to, zda měřit všem stejně, nebo zda dávat každému, co mu patří. Ten první přístup sice na první pohled vypadá jako respektující střed mezi krajnostmi, ale ve skutečnosti nedbá různost výchozích podmínek a vzdálených důsledků. Ten druhý – diferencující – přístup je náročnější, vyžaduje zvažovat všechna pro a proti; respektuje lidovou moudrost vyjádřenou v přísloví: Dělalí-li dva totéž, není to totéž.

Asi většina učitelů cítí, že žák, který je sotva dostatečný, a je z rozvrácené rodiny nemá doma podmínky k učení, by měl být hodnocen mírněji za svůj výkon, kdežto žák z dobrého prostředí přísněji. Také ovšem víme, jak žáci okamžitě protestují „Jak to, že on dostal čtyřku a já pětku“, a pokud není třída občansky a morálně vyspělá, víme, jak je obtížné rozdíl v hodnocení zdůvodnit.

Preference nivelizujícího nebo individualizujícího (diferencujícího) stylu pedagogického jednání učitele patrně souvisí s tím, jaký kognitivní a akční styl je jeho osobnosti vlastní. Uvedený rozdíl je natolik významný, že by měl být součástí sebepoznání i selfmanagementu (práce na svém osobnostním zdokonalování)

Jiný možný zdroj rozdílů v uvedených strategiích přístupu k žákům, ale i v důsledcích výchovné práce, může souviset s tím, jaký ideální cíl si učitel formuloval pro svou pedagogickou činnost. Zda mu jde o to, minimalizovat rozdíly mezi dětmi, zda chce, aby všichni byli co nejkonformnější a navzájem podobní, nebo zda chce pomoci každému, aby rozvinul své pozitivní předpoklady (výkonové i charakterové potenciály).

- Současná pedagogika připouští, že ke společnému ideálu (rozvinout osobnost každého žáka až k hranicím jeho pozitivních možností) vedou různé cesty.
- Velkou a diskutovanou výzvou pro současnou školu je změna zaměření školy: cílem vyučování a výchovy není plnit hlavy vědomostmi a návyky, ale rozvíjet dovednosti tvořivého, sociálně a eticky konstruktivního vyrovnávání se s problémy a požadavky života.
- A se stejnou vážností na základě vodítek obsažených ve skrytém kurikulu rozvíjet osobnost každého v souladu s individuálními dispozicemi k osvojení kvalit občanství.

K čemu vede nerespektování individuálního přístupu ve škole

Z předchozího odstavce plyne, že respektování individuálního přístupu k žákům podporuje rozvoj osobnosti i žáků obtížně se přizpůsobujících požadavkům klimatu a kázeňským nárokům, které jsou nutné pro plnění výchovných a vzdělávacích cílů školy.

Zobecníme-li zkušenosti dobrých učitelů a vlastní pozorování ve třídách, dospějeme k následujícímu výčtu důsledků podceňování nebo dokonce nerespektování individuálního přístupu k žákům (aniž bychom trvali na úplnosti či definitivnosti seznamu):

- Nerespektování zdravého individuálního přístupu a nediferencující represivní jednání na různé problémy, vnáší napětí do vztahů a do atmosféry třídy a překáží ve vytvoření kladného postoje žáků ke vzdělání či k předmětu (látce), která odpovídá individuálním sklonům.
- Děti, které mají pocit, že nejsou akceptovány, často reagují provokacemi, aby upoutaly pozornost, nebo si vynucují respekt agresí – v pozadí je však volání po akceptaci. Děti s takovým chováním nepotřebují ukáznit, aby se chovaly všechny stejně poslušně, ale potřebují povzbudit.
- Absolventi škol, kde nebyl individuální přístup respektován, se častěji mívají svým povoláním, což se projevuje fluktuací či nedokončením zvoleného dalšího vzdělávacího programu či studijního (učebního) oboru. Je to proto, že škola nepodporovala a nekultivovala individuální strukturu jejich nadání a zájmů.
- Děti, které mají pocit, že nejsou přijímány jako individuality, častou reagují provokacemi, aby upoutaly pozornost, nebo si vynucují pozornost agresí – v pozadí je však volání po akceptaci. Děti s takovým chováním nepotřebují ukáznit, aby se chovaly všechny stejně poslušně, ale potřebují povzbudit, jak dokazuje individuální psychologie.
- Nerespektování zdravého individuálního přístupu a stejné represivní jednání na různé problémy, vnáší napětí do vztahů a do atmosféry třídy.

Co znamená respektovat individuální zvláštnosti žáků?

Přihlížet k individuálním zvláštnostem ve schopnostech, vědomostech, dovednostech, zkušenostech, charakteru i životní situaci svěřených žáků i k jejich věkové vyspělosti a zralosti.

Znát vývojové zvláštnosti a problémy, které přináší vstup do školy, změna třídy, počátek dospívání, změna rodinné situace, změna zdravotního stavu atd.

Roger C. Schank (In: *Příštích padesát let*, 2004) konstatuje, že „vzdělání v pravém slova smyslu vždy souviselo spíše s konáním než s věděním. Na to upozorňovala celá řada myslitelů napříč lidskými dějinami“:

- „*Neboť to, co se můžeme naučit, než to dokážeme používat, se naučíme tím, že to vykonáváme.*“ (Aristoteles)
- „*Není možné člověka něčemu naučit, lze mu pouze pomoci objevit znalosti v něm samém.*“ (Galileo Galilei)
- „*Slyším a zapomenu; vidím a zapamatuji si; konám a rozumím.*“ (A. S. Nelil) Ve verzi připisované Konfuciovi: *Řekni mi a já to zapomenu, ukaž mi a já si to možná zapamatuji, zapoj mne a já to pochopím a budu to umět.*

- „*Jediným zdrojem znalostí je zkušenost.*“ (A. Einstein)

Individuální rozdíly ve vytváření vědomostí, dovedností a prožitků jsou tedy zakotveny a fixovány v osobní zkušenosti, a ta je nepřenosná, neboť „*ohněm musí projít každý sám*“ (F. M. Dostojevský). I proto je třeba respektovat individualitu a každého rozvíjet cestami, které jeho individualitě odpovídají.

V současné době se ukazuje, že základním cílem výchovného působení školy je výchova k občanství.

- Být občanem znamená uvědomovat si své místo ve společnosti (odpovídající možnostem a zaměřením) a vnášet do vztahů k druhým a k plnění úkolů života vědomí sounáležitosti, odpovědnosti a uvážlivosti.
- A když cíl výchovy k občanství je stejný, způsoby, jakými se jako občané projevujeme, jsou individualizovány naším temperamentem, motivací, zkušenostmi. A to je třeba respektovat i využívat.

Realizace individuálního přístupu není jen záležitostí občanské výchovy či základů společenských věd, ale každého učitele a vychovatele. Z tohoto hlediska by si měl každý pracovník školy uvědomovat, že působí jako pozitivní nebo negativní identifikační vzor na žáky tím, jaká je jeho osobní, sociální, duchovní a občanská kultura.

Jak realizovat individuální přístup

Poznatky, náměty a návody pro realizaci individuálního přístupu jsou tématem pro samostatnou studii. Zde jen několik poznámek:

- Na provokativní jednoho žáka se hodí ironie, kdežto druhého vyléčí momentální (ale ne trvalé) ignorování a na dalšího bude platit věta typu „Vydrž, hned ti dám slovo!“
- Na pasivitu jednoho burcování, na pasivitu druhého ironie („Zase nám zde usíná“) a u dalšího povzbuzující slova: „Promysli si odpověď, za chvíli se tě zeptám – určitě to víš“.
- Moje zkušenost – přeučování laterality – když se nepřeučuje, mělo by se respektovat, že každé dítě si osvojí činnosti obou rukou jinak (viz Nobelova cena Sperry za funkční asymetrii).
- Mít osvojený a zažitý způsob charakterizace osobnosti každého žáka.

Diferenciace didaktických a výchovných postupů a jejich aplikace v souladu s respektováním principu individuálního přístupu vyžaduje, aby učitelé věděli, kdy, tj. pro jaké téma, pro jaké žáky volit:

- frontální působení;
- paralelní působení;
- individualizované (na míru osobnosti žáka „šité“) působení;

Učitel by též měl zvážit, na koho působí domluva, na koho ironie, na koho předstírání, že nic nevidíme apod., kdo preferuje spíše výklad, kdo příklad.

Znaky zdravé školy z hlediska uplatňování individuálního přístupu k žákům

Z výše uvedených tezí a ilustrativních dokladů z odborné literatury i zobecněných zkušeností ze škol vyplývá, že individuální přístup je významným faktorem pro zdravou školu i kvalitu života žáků. V následujících tezích stručně shrneme znaky zdravé školy v tomto kontextu kvality života dětí i pohody učitelů.

- Zdravá je škola, do níž děti rády chodí.
- Zdravá je škola, s jejímž programem i stylem práce jsou učitelé identifikováni.
- Ve zdravé škole vládou dobré mezilidské vztahy mezi zaměstnanci, mezi žáky i mezi učiteli a žáky.
- Ve zdravé škole učitelé i žáci tvoří tým.
- Zdravá škola podporuje pozitivní kvalitu života zaměstnanců i dětí.
- Zdravá škola respektuje osobnost každého jednotlivce.
- Zdravá škola dobře připravuje do života.
- Na zdravou školu, na její učitele i atmosféru absolventi rádi vzpomínají.
- Ve zdravé škole učitelé a vychovatelé znají protektivní i rizikové faktory vývoje osobnosti každého žáka a zejména žáků jakkoliv problémových.

Ve zdravé škole vyučující a vychovatelé znají možnosti (potenciály) a sklony svěřených žáků:

- Ve zdravé škole vyučující a vychovatelé znají otevřenost a ochotu ke změně osobnosti svěřených žáků.
- Ve zdravé škole vyučující promýšlejí, které učivo by měli všichni zvládnout stejně a kde naopak individuální rozdíly dané nadáním a zájmy mohou být přínosné pro profesní orientaci a např. pro účast žáků v různých soutěžích.

Závěry

Individuální přístup by měl být ze vznešené deklarativní teze, která v každodenní realitě poklesla na živelné rozlišování sympatických, snaživých, pohotových, poslušných, a naopak nesympatických, negativistických, netečných žáků, převeden a povýšen na obecný a současně i konkrétní princip reagující přiměřeně na možnosti, potřeby a zvláštnosti každého žáka.

Je nezbytné, aby reflektovaně na základě vědeckého poznání osobnosti žáka učitelé i vychovatelé dokázali odůvodněně používat diferencované styly jednání s dětmi, aby dokázali objasnit jejich osobnostní zvláštnosti a aby byli s to individualizovat instrukce a signály, jimiž reagují na jejich projevy a vyjadřují hodnocení jejich výkonů a chování.

Nelze dát obecný návod, jak jednat s jednotlivými žáky – každé dítě je originál, ale lze formulovat styly přístupu, které musí učitel umět tvořivě nasadit:

- Podporujeme tedy pozitivní originalitu vychovávaných dětí.

- Hledejme k tomu i individualizované didaktické prostředky a metody
- Nebojme se, že nám nezvládnutelně vzroste míra zátěže.
- Vložená energie bude vyvážená radostí z výsledků.

Co by mělo být výzkumně řešeno?

Téma individuálního přístupu lze považovat za natolik závažné, že zakončíme naše zamyšlení uvedením několik námětů pro konkrétní výzkumy:

- Čeho si na dětech všimát a co brát v úvahu při hledání individuální cesty k nim?
- Jak pracovat se svými obranami a přenosy?
- Jak se dostat nad své předsudky a limity dané kognitivními a akčními styly?
- Jak v pedagogické činnosti respektovat tvrzení, že *Všichni se rodíme jako originály, většina z nás umírá jako kopie.* (Neznámý německý kněz)
- Jak si osvojit schéma charakterizace každého svěřeného žáka, které by nám umožňovalo aktualizovat i pro danou situaci žádoucí reakci?

Literatura u autora

Kontakt na autora:

Prof. PhDr. Vladimír SMÉKAL, CSc.

katedra psychologie

Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny

Fakulta sociálních studií MU

Joštova 10

602 00 Brno

E-mail: smekal@fss.muni.cz